

KOLONISTER PÅ HEDEN

Min kones slægtsnavn er "Bitsch" og stammer fra kartoffeltyskerne på den jyske Alhede. Historien her er hverken om for- eller efterslægten af disse kartoffeltyskere, men om udvandringen, indvandringen og etableringen som kolonist på Alheden midt i 1700-tallet for stamfaderen til navnet Bitsch. Kilderne er primært fra den megen litteratur om emnet.

Historien starter den 17. marts 1760 i Frankfurt ved floden Main i Tyskland. Denne dag brød 130 familier omfattende 577 mennesker fra områderne mod syd op for at emigrere til et for dem fremmed land. En af disse var Johann Michael Marquardt, hans kone Anne Barbara og hendes to børn fra et tidligere ægteskab den 27-årige Johan Peter og 14-årige Agatha. Som altid er der dog en forhistorie. Hvorfor drog disse mange mennesker af sted? Hvorfor var netop Michael Marquardt og hans familie med?

Mindestenen på Frederiks kirkegård med slægtsnavnene på de kolonistfamilier der blev.

Da Store Nordiske krig sluttede i 1720 var Danmark forarmet. I Jylland var op mod halvdelen af jorden lynghede eller ødelagt skov. Den enevældige konges administration ønskede derfor, at inddrage heden til landbrugsjord. Det førte i 1723 til en forordning om fritagelse for militærtjeneste, pligtkørsler og tvangsindkvarteringer i tyve år for dem, som ville gå i gang med at opdyrke heden. Det var et ikke uattraktivt tilbud i forhold til datidens hårde forhold for fæstebønder. På trods herfor meldte ingen sig. En nedsat kommission i 1751 anså det ikke rentabelt at opdyrke heden ud fra de daværende forudsætninger, alligevel genfremsatte man det tidligere tilbud fra 1723. Heller ikke denne gang meldte nogen sig. Kun en løjtnant fra Lauenburg Ludvig von Kahlen bosatte sig og forsøgte med dykning af heden. Da bygning af gården var finansieret af kongen, kaldte de danske naboer den for Kongenshus

Der var her, at ideen opstod, at udenlandske kolonister kunne hentes til at dyrke heden. I andre sammenhæng havde man haft gavn af inviterede udlændinge. Den danske kongelige administrations legationsråd i Frankfurt Johan Fridrich Wilhelm Moritz blev hyret til at finde kvalificerede bønder til opgaven. Gennem annonce i en månedsavis og en plakat i området, hvor der lovedes tidligere nævnte frihedsrettigheder i tyve år, hjælp til rejse og etablering, samt arvefæste i forhold til børn, hvervede han i årene 1759-65 mere end et par tusinde kolonister fra området mellem Frankfurt, Darmstadt, Heidelberg og Karlsruhe. Nærmere betegnet fyrstendømmet Pfalz og grevskabet Hessen-Darmstadt. Et problem var dog, at myndighederne ikke accepterede hvervningen, og den derfor foregik gennem diverse underagenter. De forsamlede var derfor en særprægede blanding af bønder, håndværkere, fattige, gamle, unge og børnerige familier, hvoraf langt fra alle var egnet til hverken den lange rejse eller det følgende arbejde med landbrug.

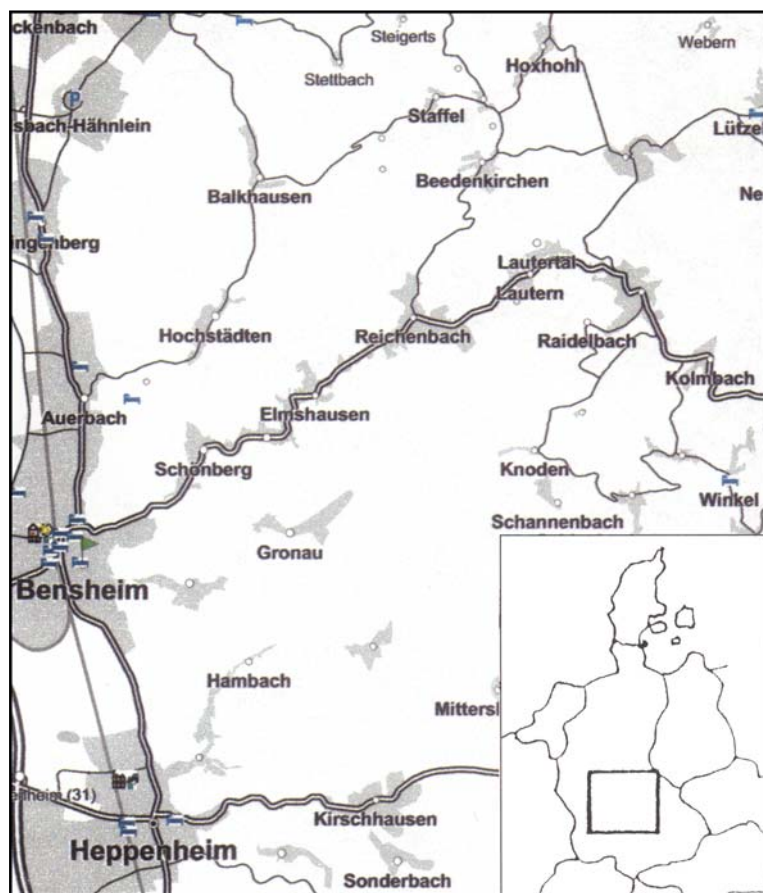
De første kolonister var allerede kommet til Danmark i efteråret 1759, og den store gruppe mennesker i Frankfurt i foråret 1760 fulgte nu. Det var den største enkeltgruppe i perioden, der kom til landet under hvervningen.

Årsagen til de mange mennesker forlod deres hjem, til fordel for en usikker fremtid i et fremmed og ukendt land, var mange og til dels individuelle. Der var dog tre overordnede generelle forhold, der spillede ind. For det første havde området i generationer været hårdt ramt af krigenes hærgen. Aktuelt udkæmpedes den preussiske syvårskrig tæt ved, med fare for at brede sig ind i området. Udover en krigs skræmmende ødelæggelser, betød dette for de mange unge mænd en overhængende fare for tvangsudskrivning som krigsførende soldater. For det andet var der overbefolket i forhold til den jord, som kunne udnyttes. Endelig for det tredje var de forsamlede emigranter protestanter og reformerte, som blev forskelsbehandlet af de katolske magthavere. Et forhold der især gjorde sig gældende af den kurpfalziske katolske fyrste.

For Michael Marquardt var en række personlige tragedier nok medvirkende. Først mistede han sin hustru, blev gift med enken Anna Barbara Koch, der også havde mistet sin ægtefælle Hans George Bitsch. De fleste af hendes syv børn var døde som små, hvilket viser familiens barske baggrund. Året før udvandringen havde parret hertil mistet deres eneste fælles barn, som havde en alder af bare seks år.

Michael Marquardt og hans familie havde de sidste femten år boet i hans kones fødeby landsbyen Elmhausen i Reichenbach sogn i det kuperede Odenwald under grevskabet Erbach-Scönberg. Før dette havde de boet i den nærliggende lidt større sogneby Reichenbach, hvor Anna Barbaras børn Johan Peter, Johan Jacob og Agatha var født, og deres far Hans George Bitsch var begravet. Sønnen

Johan Jacob, der var et par år yngre end Johan Peter, var skrædder i Lichtenberg i Hessen-Darmstadt noget borte, men overvejede også at følge efter og emigrere.

Kort over området omkring Reichenbach fra bogen "Kartoffeltyskerne i Resenfelde".

Reichenbach kan føre sine rødder tilbage til romertiden, og området Lautertal i Odenwald er et meget smukt naturområde. Modsat Pfalz, er Hessen og specielt Odenwald højtliggende og ikke særligt frugtbart med et barsk klima. Det var en fattig egn, hvor kampen for tilværelsen var hård og mulighederne for at forbedre sine kår, var meget ringe. Udvandning til Holland og Amerika var ikke ukendt her. Det var da også fra denne egn, at langt de fleste forsamlede emigranter den dag i Frankfurt kom fra.

Et andet stærkt medvirkende forhold var, at en af de rivaliserende fyrster i området støttede det katolske Østrig i syvårskrigen. Ud over at krigen kunne brede sig til deres landsbyer, betød den lokale fyrstes politiske indblanding konkret, at Johan Peter og Johan Jacob, som unge ugifte, havde meget stor risiko for at kunne indkaldes som soldater til krigen.

Michael Marquardts familie var ikke ubemidlet. De medbragte en vogn, sandsynligvis med hest for, samt seng og husgeråd til turen. De var imidlertid, som alle andre, helt sikkert ikke forberedt på, hvordan den jord var, som de skulle opdyrke, men Michael Marquardt var ikke ukendt med landbrug som tidligere forvalter på en officers gård.

De forsamlede emigranter i Frankfurt blev delt op i fire såkaldte kolonner, der hver fik en betalt anfører til at føre dem til deres nye hjem. Michael Marquardt og hans familie kom i den absolut største af disse, bestående af halvanden hundrede mennesker - hvoraf halvdelen var børn. Den var anført af den lokalt forhyrede Martin Beydeck. Han beskrev ruten for de forsamlede. De skulle først og fremmest følge de store floder. Først skulle de til Gelnhausen og derfra til floden Weser, som de skulle følge. Det første stykke gennem Fuldaegen, skulle de dog undgå at støde på de kæmpende armere på krigsskuepladsen. Når de nåede Hersfeld, skulle de spørge om nærmeste vej til Göttingen, hvor de skulle følge floden Leine op gennem Hannover. Herfra gik turen over Lüneburg til Altona, hvor de skulle holde et længere hvil. Endelig gik turen over Lübeck og Slesvig til Haderslev, hvor de udleverede pas skulle påtegnes af borgmesteren inden de kunne komme over Kongeåen og ind i kongeriget Danmark. Det var en tur på omkring tusinde kilometer, for en del med vogn og trækdyr, men nok så meget til fods. Rejsepenge ville først blive udbetalt i Danmark, så de ikke stak af.

Det var en lang og barsk tur. Nogle af de rejsende, her imellem børn, mistede livet undervejs. Nogle opgav og forlod kolonnen. For Michael Marquardt og hans familie blev en rast uden for Hannover skæbnesvanger. En række af kolonnens unge mænd gik på værtshus, hvor de mødte nogle herrer, der gladelig gav. Da de var blevet rimeligt berusede, narrede de glade givere kolonisterne til at skrive under på et stykke papir. På et tidspunkt gik det op for de unge mænd, at de var blevet hvervet til den Hannoveranske hær. De undslap til lejren, men næste dag stillede en deling soldater og forlangte de unge udleveret. Kolonisterne stillede sig imellem, men kunne ikke forhindre soldaterne at drage bort med de unge.

Kolonnens leder Martin Beydeck opsøgte herefter byråd og kommandant i Hannover og gjorde dem opmærksom på, at de unge rejste med dansk pas, hvorfor de gjorde klogest i at slippe dem løs. Den slet skjulte trussel om den danske konges vrede virkede, selvom man godt kan kalde den bluf, og de unge kolonister blev frigivet. Kolonnen kunne drage videre.

Hvem af de unge der blev hvervet, vides ikke, men Johan Peter Bitsch var med sin unge alder sandsynligvis mellem. Det skæbnesvanger blev imidlertid, at under tumulten med soldaterne, havde hans stedfar Michael Marquardt fået et slemt sår i skulderen. Under det lange hvil i Altona døde Johann Michael Marquardt af sit sår den 14. april 1760 klokken 14 om eftermiddagen. Han blev 68 år, og nåede således aldrig til Danmark. Hans kone og stedbørn fortsatte dog, da kolonnen atter brød op.

Dette blev helt sikkert en skelsættende begivenhed for den unge Johan Peter. Han var nu officielt familiens overhoved med ansvar for sin mor og søster. En anden samtidig og næsten ligeså skelsættende omstændighed var, at i venskabet mellem de rejsende familier, knyttede han sig til den ældre, erfarne og tidligere schäfer (det vil sige en der driver storhold af får) Johannes Jung og dennes familie. De kom fra Bichenback ved Bergstrasse i landgrevskabet Hessen-Darmstadt. Parret rejste med to sønner og fire døtre, hvoraf den ældste af pigerne var den 21-årige Eva.

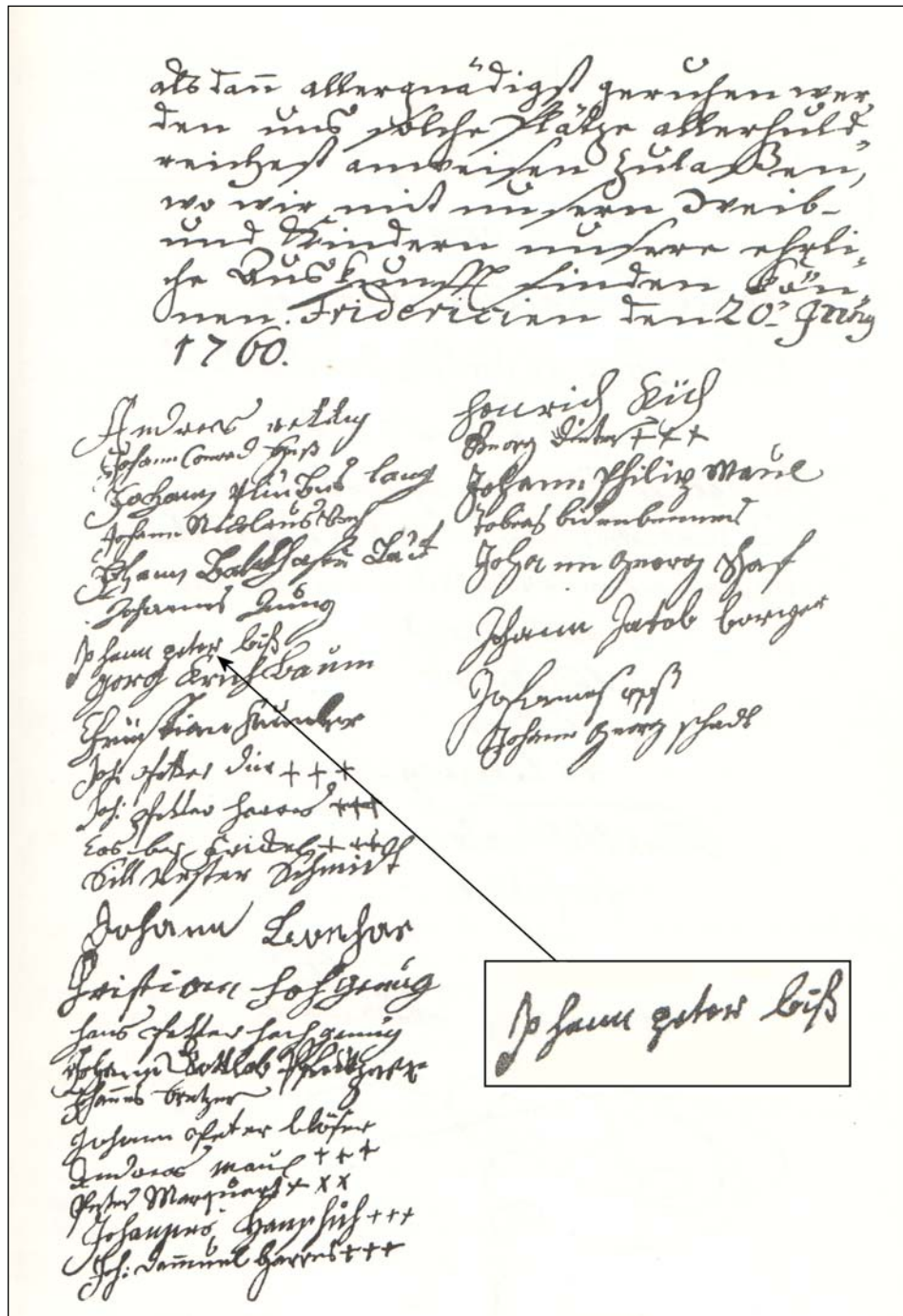
Ved Kongeåen, som var grænsen til Danmark, lod vadstedsridderne, som bevogtede grænsen, dem uden videre passere. De havde nemlig kort forinden fået et brev fra den kongelige administration om, at de mange tyske kolonister skulle passere uhindret. I Kolding har de dog nok erfaret de lokales modvilje, og fået et forvarsel om problemer. Nogle af de immigranter der var kommet om efteråret, var indkvarteret her.

Mellem den 1. og 2. maj ankom de til garnisonsbyen og fristaden Fredericia med deres oppakning. De fire kolonner, der havde forladt Frankfurt halvanden måned tidligere, var nu 418 mennesker fordelt på 100 familier.

Inde bag byens porte og volde gik omfanget af problemer for alvor op for dem. Adskillige af de tidligere ankomne var indkvarteret her, og mange havde ventet på deres nye hjem siden efteråret. Den danske kongelige administration var slet ikke forberedt. Gårdene på heden, som de skulle flytte ind i, var endnu ikke opførte. Danskerne omkring dem var generelt fjendtligt indstillet. Myndighederne var ikke forberedt på det meget store antal af fremmede, hvoraf en del af de rekrutterede var gamle, børnerige, fattige eller slet og ret lykkeriddere. En eksamination af dem viste, at mange af dem slet ikke havde forstand på landbrug. Fredericias præsident Hans de Hofmann, der skulle stå for hedekoloniernes opbygning, havde fået en næsten umulig opgave.

Kolonisterne blev indkvarteret, som det nu kunne lade sig gøre. De blev forhørt om hvad de havde med og deres profession, hvorefter de modtog dagpenge at leve for. 12 skilling til mænd, 8 skilling til kvinder og 4 skilling for hvert barn. Lediggangen, rygterne og en henholdende information skabte imidlertid grobund for utilfredshed, ufred og druk. Johan Peter Bitsch havde ved ankomsten dog andet, han bekymrede sig for. Han op søgte straks præsten i den lutheranske St. Michaels Kirke i Fredericia, hvor han sørgede for, at han og Eva Jung behørigt kunne blive trolovet.

Den 17. maj tog otte repræsentanter for de indkvarterede og danske embedsmænd på besigtigelses-rejse til Alheden, samt Skygge, Harbo og Kragssø heder. Inden afrejsen fra Syd-tyskland, havde der været snak om knæhøjt græs. Det de nu så, var knæhøjt lyng i en stenhård jord. Fire af repræsentanterne for kolonisterne, heriblandt anførerne på turen herop Rau og Stautz, afviste heden som beboelse, og ønskede levesteder med bedre jord. Tilbage hos de indkvarterede støttede 100 familier op bag dette krav. Hele projektet truedes af sammenbrud. En gruppe af de tidligere ankomne, især reformerte kolonister, tog på trods heraf til den nyplanlagte koloni Frederiksdal, ved det område de lokale kaldte Havredalene. Da de lokale aldrig kaldte den kommende by andet end Havredal, og det senere blev dens officielle navn, bruger jeg navnet Havredal her i historien.

Dokumentet med Johan Peter Bitsch signatur.

Som et modtræk mod uroen samlede myndighederne den 5. juni alle kolonisterne under festlige former, altså også Johan Peters familie, ved Gudsø Skov mellem Kolding og Fredericia. Kong Frederik den femte og ladets egentlige politiske leder hofmarskal Adam Gottlib Moltke var her til stede. Kongen holdt en tale for kolonisterne, hvor han lovede dem 300 rigsdaler til deling, hvis de ville tage til hederne og bosætte sig.

Kolonister var helt sikkert påvirket af at møde så fine folk, men for store dele af dem ulmede utilfredsheden videre. De nægtede stadig at tage ud på heden og bosætte sig. Næste skridt var standsning af udbetaling af dagpenge, hvilket var dybt alvorligt. Herefter blev tre ledere fængslet i vagten. Først da nogen meldte sig til at tage af sted til hederne, blev de frigivet og dagpengene genoptaget. Der var lagt op til en eskalerende konfrontation.

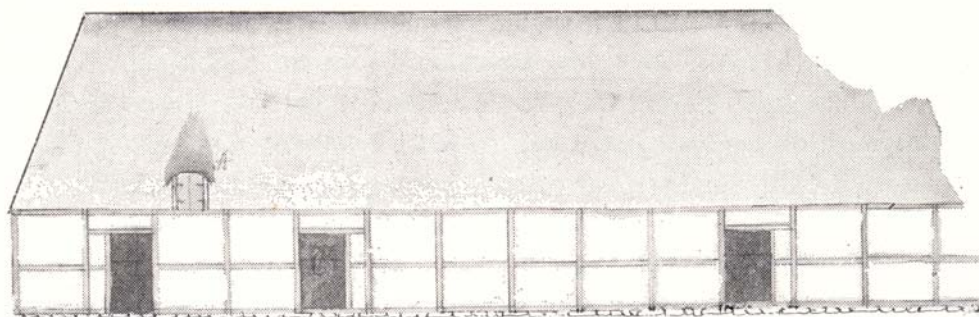
For en gruppe kolonister blev ventetiden og konfrontationerne for meget. Før balladen udviklede sig for meget, valgte de at aflægge troskabsløfte og rejse ud på heden. Den ældre og erfarne Johannes Jung og hans kommende svigersøn Johan Peter Bitsch var blandt disse. De blev forsamlet den 20. juni, sandsynligvis i Hans de Hofmanns palæ i Fredericia. Her underskrev i en troskabsed og hyldest til kongen. Dokumentet var udfærdiget af Moltke, men sandsynligvis var det Hofmann, der forestod ceremonien og underskrivningen. Ikke alle kunne skrive, af de 31 familieoverhoveder måtte syv underskrive sig med krydser. Både Johannes og Johan Peter evnede dog kunsten selv at skrive deres navn. Det giver måske også et fingerpeg om dem, at Johan Peter skrev under umiddelbart efter sin kommende svigerfar.

De fleste af de ved forsamlede ved troskabseden var lutheranere fra Erbach-området i Odenwald, og det blev besluttet, at de skulle være det første hold til en nyanlagt koloni Frederikshøj i det område, der lokalt blev kaldt Grønhøj. Da byen aldrig blev kaldt andet end Grønhøj og officielt bærer navnet i dag, bruger jeg dette navn i historien. Den var beliggende meget øde omkring en mil, det vil sige godt syv kilometer, nord for Havredal. Op gennem tiden har det altid heddet ude i Grønhøj og inde i Havredal. Opsplitningen religiøst mellem de to byer, de fleste i Havredal var reformerte, var et bevidst valg, da myndighederne herved håbede at undgå religiøse stridigheder. En detalje ved arrangementet var, at det under opmålingen viste sig, at jorden byen lå på, ikke tilhørte kongen, men ejeren af Fløjtgård konrektor Jessen. Han bad om et fint embede i erstatning for jorden, men fik i stedet 200 rigsdaler.

I juli måned blev gruppen transporteret ud til deres nye liv. På vejen kom de gennem Havredal, hvor kun et begrænset antal gårde var under opbygning, og mange boede i jordhytter med lyngtag. Deres egne gårde i Grønhøj var slet ikke påbegyndt, tofterne - de skulle bygges på - var blot afmærket med pinde. De måtte derfor ligesom i Havredal begynde deres nye tilværelse i taterlignende jordhytter. Disse var 4 alen brede og 6 alen lange, hvilket vil sige $2\frac{1}{2}$ gange godt $3\frac{2}{3}$ meter. De var bygget af otte bølgeplanker på hver $2\frac{1}{2}$ meter, som var sat i jorden som støtte, hvorpå tre planker - i hyttens længde - var lagt over på tværs. Derudover var der afsat ti stænger, som skulle holde på tørvene, som væggene bestod af. Endeligt var de beklædt med lyngtag. Plankerne til byggeriet var lagt frem. Modsat bygningen af gårdene skulle kolonisterne selv opføre hytterne. Den 22. juli registreredes Johan Peter og de øvrige fra gruppen som bosat i kolonistbyen Frederikshøj - altså Grønhøj.

Et specielt forhold ved de to kolonistbyer var, at det var lykkedes de første kolonister, der forhandlede med myndighederne, at få gennemtruffet en række ønsker. I stedet for flere små landsbyer efter dansk skik, blev de anlagt efter phalzisk skik, som store byer med 30 gårde hver, anlagt langs to gader med en brønd i midten. Bygningerne blev indrettet efter lokal sydtysk skik, og byggemå-

den med brændte sten mellem bindingsværk var ikke blot fremmed, men fordyrede byggeriet, til de omkringliggende danske bønders forargelse.

Opfølgning: paa Fæe Stald og Ladehüüs bestaaende af 15 Fag
A, En Cuvist over Stalden hi ut foræke Støet ind ad
B, En Dør for Halsen som skal bestaae af tvende halve Dørre at den
aalen om Dagen og lückes om Natten
C, En Dør for Tanser Gülsot eller Herberget ligeledes af tvende halve
D, Endite ligeledes,

Tegning der antagelig var retningsgivende for bygningen af kolonistgårdene.

Johan Peter Bitsch havde igen travlt med sit eget. Han opsøgte straks præsten i Torning over to mil borte, hvilket vil sige mere end 15 kilometer. Det var denne kirke, som lutheranerne var tilknyttet. Her fik han arrangeret, at han og Eva Jung blev viet allerede den 12. august, altså kun et par uger efter ankomsten. Med i kirken var 18 af byens kolonister samt degnen og dennes kone. Selvom vi ikke har den eksakte fødselsdag på deres første barn, tyder alt på, at han var på vej.

Bygningen af gårdene gik trægt. Der kunne ikke skaffes træ nok i skovene ved Silkeborg, så der måtte transporteres tømmer fra Norge. Det store transportbehov betød, at de danske bønder skulle tvangsudskrives i stort tal til transport, hvilket ikke gjorde uviljen mod de fremmede mindre. Også herremændene, der skulle levere sten til syldsten, var fjendtlige og erklærede, at de ingen havde, selvom deres bønder klagede over de mange store sten i markerne. Hertil kom, at kolonisterne fik at vide, at på grund af deres store antal, havde myndighederne besluttet at der skulle bo to familier i hver gård. Kolonisterne blev langsomt mere og mere utilfredse og fjendtlige, og det hjalp ikke på tingenes tilstand, da de begyndte at sjæle værktøj og byggematerialer fra de danske håndværkere, der opførte gårdene. Det hjalp heller ikke, at kolonisterne erfarede, at nogle af de tilbageblevne i Fredericia var blevet udvist, og mere end snes familier var rejst selv igen.

Ved årets udgang var der i Grønhøj 34 familier bestående af 136 personer, hvor af halvdelen var børn og unge under 20 år. Status i byggeriet var, at ud af de 30 gårde var 11 beboelige og 7 ubeboelige. Alle de opførte gårde har dog næsten sikkert været beboet. Selvom vinteren ikke var specielt hård, var forholdene nok så barske. Det kneb eksempelvis med levering af foder, og flere af de udleverede får døde af sult og kulde. Med i kontrakten var udlevering af to stude, en ko og ti får, hvoraf nogle af dyrene dog først blev udleveret året efter. Johan Peters hus har næppe været helt færdigt, men hans familie har efter al sandsynlighed, som en af de først ankomne, haft tag over hovedet denne første vinter. Nogle af de sidst ankomne kom til at overvintre i hytter. En sjov detalje er, at hans tildelte hedelod var der, hvor Grønhøj Kro er i dag. Det var midt i byen umiddelbart ved bybrønden. Meget tyder i øvrigt på, at han fra starten drev gården sammen med sin svigerfar

Johannes Jung. Senere da de hver havde en gård, var det ret specielt, at de en periode drev dem sammen som en gård.

Det kommende forår kom ikke mindre end yderligere 25 familier til Grønhøj, så der blev tale om 59 familier til de 30 gårde, hvorfor man havde besluttet at hver gård skulle rumme to familier. Blandt de senere ankomne var Johan Peters boder Johan Jacob, som undervejs havde været indkvarteret i Vejle. Han var skrædder og havde sandsynligvis ingen forstand på landbrug.

Johan Peters søster Agatha havde i løbet af efteråret mødt kolonisten Johan Philip Philbert, som kom fra byen Gronau i Odenwald, altså ikke så langt fra hendes egen hjemstavn. Han var kommet til landet med sin fader i en senere kolonne, men ankommet samtidig med Johan Peter og Agatha til heden. Han var en noget frisk men ung god bonde ifølge myndighederne, altså slet ikke noget dårligt valg for familien. De blev gift i Thorning kirke den 8. januar det kommende år og blev naboer til Johan Peter.

Opbrydningen af heden var hård. Leveringen af ordentlige arbejdsredskaber kneb det med. Sammen med problemer om ufærdige og overfyldte gårde med to familier i hver, steg utilfredsheden og aggressionerne. Havredal var et par måneder længere fremme i anlæg og byggeri end Grønhøj, hvilket også førte til myter om forskelsbehandling. Omvendt var den danske administration, fra den aldrende amtmand Trappaud, der lokalt skulle lægge øre til utilfredsheden, til den øverste ansvarlige Hans de Hofmann, også mere og mere trætte af balladen og forholdene. Regeringen ville dog ikke skride ind, til den i marts 1762 pludselig skiftede holdning og krævede ikke mindre end en tredjedel af kolonisterne sendt hjem igen.

Udarbejdelse af lister, der delte kolonisterne ind i dårlige og gode, blev af flere gange udarbejdet. Diskussion om hvor mange der skulle sendes hjem, forgiftede klimaet blandt kolonisterne. I juli 1763 blev 24 familier i Grønhøj erklæret uegnet. Det hele endte med 42 familier, heraf ikke mindre end 33 fra Grønhøj, rejste. Blandt de udviste var Johan Peters broder skrædderen Johan Jacob Bitsch. En del af de ikke udviste besluttede efterfølgende også at forlade landet. Imellem familierne der forsvandt, var nogle, som Johan Peter og hans familie havde fulgtes med op gennem Tyskland i sin tid. En pæn del valgte iøvrigt, at prøve lykken i Rusland efter invitation af Zarinaen. Tragisk i den forbindelse var, at en del af disse druknede ved et stort skibsforlis i deres fortsatte søgen efter et nyt hjem. Det hele endte med, at der i 1765 kun var 14 familier bestående af 71 personer tilbage i Grønhøj - og dermed rigeligt med gårde til familierne.

Johan Peter Bitsch havde besluttet at blive og forlige sig med skæbnen på heden. Han blev af myndighederne betegnet som både en skikkelig og en god bonde - men altid med tilføjelsen stræbsom. Han fik sit fæstebevis på gården udfærdiget på tysk den 21. september 1763, hvilket ved udgangen af 1764 blev erstattet af et på dansk. Han knoklede øjensynligt om muligt mere end nogen anden. Da det blev besluttet, ikke at give tomme gårde i Grønhøj til danskere, men give kolonisterne her mulighed for at drive mere end en gård, mod at de til gengæld blev overtaget af deres børn senere, tog Johan Peter mod fæstebreve på alle de hedestykker og gårde han kunne. Han kom til at drive tre gårde og nogle år senere være den, der havde arbejdet sig til den største ejendomsværdi af alle kolonister. Med elleve børn, hvoraf otte var drenge, blev navnet Bitsch spredt vidt blandt kolonisterne og senere udenfor kolonisternes snævre samfund af efterkommerne.